

Csanádi Viktor Holló

Lehet-e Isten hiedelemlény? A Megfoghatatlan interdiszciplináris megfogási kísérletei

Kivonat

A tanulmány arra a jelenségre és hátterére kíván rávilágítani, miszerint bizonyos társtudományok szemszögéből nézve Isten csupán egy a többi hiedelemlény közül. Bár ez a besorolás megbotránkoztatja a hívő embert, mégis senki más nem tehet e megítélés változásáért, csak mi magunk. Amennyiben célunk az, hogy az érintett tudományágak másképp vélekedjenek Istenről, akkor az ehhez elvezető egyetlen út, ha a tanításunk fókusza finoman változik, hiszen e diszciplínák látása valójában egy túlságosan is éles képű tükre magának a keresztyén látsáknak. Meglátásaimmal egy ezt orvosló változáshoz szeretnék szempontokat adni, miközben értelmezem azt a mechanizmust, mely révén Istenről kialakul egy kép ki a néprajz és a kulturális antropológia tudományában.

Abstract

The paper aims to highlight the phenomenon and the background that, from the perspective of certain co-disciplines, God is only one among many other beings of belief. Although this classification may offend the believer, no one can change this perception, but ourselves. If our aim is to change the way the relevant disciplines look at God, the only way to do so is to subtly change the focus of our teaching, since the vision of these disciplines is in fact a too sharp mirror of the vision of Christians. In my insights, I aim to provide perspectives for a remedial change, while interpreting the mechanism by which an image of God is formed in the disciplines of ethnography and cultural anthropology.

Bevezető gondolatok

A teológia társtudományainak egy része, kimondva vagy kimondatlanul, hiedelemlényként tekint Istenre. Ennek megfelelően azonos eszközökkel vizsgálják, valamint gyakran össze is mossák a hívő ember hitét a népi hiedelmekkel. Tanulmányom célja nem a hitvédelmi fókuszu cáfolat, hanem a párhuzamok és ellenté-

tek kimutatása, valamint a besorolás motivációinak vizsgálata mellett annak figyelemfelhívó jelzése is, hogy a keresztény kegyesség és tanítás egyes formái valójában maguk szolgáltatnak alapot e feltételezéseknek.

Témáim általánosan egy határmezsgyén találkoznak, ez pedig a hittudomány, a kulturális antropológia és az etnológia határa. E két utóbbi tudományágban bevett kifejezés a „hiedelemként”, ám a teológia számára a fogalom nagyrészt ismeretlen. Ez önmagában még nem is lenne probléma, hiszen minden diszciplinának megvan a maga terminológiája, ám a teológia tárgya és alanya, Isten, bizonyos helyzetekben ebbe a kategóriába kerül, így érintetté válik, ezáltal pedig maga a hittudomány is hasonlóan érintetté lesz.

A következőkben arra a jelenségre és hátterére szeretnék rávilágítani, miszerint hiába botránkoztat meg bennünket Istennek e besorolása, mégis senki más nem tehet a megítélés változásáért, csak mi magunk.

A probléma kezelésének indokoltsága

A gyakorlati teológia, mintegy interfészként, érintkezésben van az emberi kultúrát tanulmányozó társadalomtudományokkal, a tőlük érkező jelzések megbízhatósága pedig sorsdöntő az egyházat érintő helyes következtetések szempontjából. Így amellet, hogy a hívő emberek számára nyilvánvalóan bántó az összehasonlítás, a fentieknek köszönhetően gyakorlati szempontból mégis indokolt a kérdés.

Számos esetben nevesítik ezt az azonosítást, de amikor csupán implicit formában történik meg a kellemetlen besorolás, akkor is tapasztalható, hogy egyrészt úgy kezelik Istent, mint egy hiedelemként, másrészt azonos eszközökkel vizsgálják, de nemcsak őt, hanem magát a hitet, a vallásos embert is gyakran összemossák a népi hiedelmekkel, valamint az azokat gyakorlókkal.

Ennek egyik legjellegzetesebb példája korunk kimondhatóan legnagyobb hazai néprajztudósának, Pócs Évának a gondolata, miszerint a keresztény ember mindig a megszállottság állapotában van, csak éppen vagy egy démon szállja meg, vagy pedig a Szentlélek.¹ Rá kell ébrednünk, hogy ez a nézőpont semmiképpen sem a véletlen szüleménye, és émius (szakmai bennfentes) szemlélettel teljességgel abszurd is. Ha pedig ez az általános látás a hívő emberrel, a hittel és Isten természetével kapcsolatban, az problémák sorának forrásává válik. Egyrészt azért,

¹ Pócs Éva: Megszállottságjelenségek, megszállottságrendszerek, néhány közép-kelet-európai példa. In: Uő (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. Ethno-Lore – Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 245.

mert elméletek sokasága nyugszik ezáltal téves alapokon, másrészt pedig azért, mert a teológia számos esetben támaszkodik a társtudományok következtetéseire, valamint a tőlük származó adatokra, ám azok érvényessége a fentiek tükrében azonnal kérdésessé válik. Ugyanakkor amellett, hogy a jelenség minden diszciplína számára veszteségként jelenik meg, komoly hasznót is hordoz, speciális indikátor-jellegének köszönhetően.

Tekintsük most át a legalapvetőbb szemléletbeli különbségeket.

Isten és a hiedelemlények

A következőkben szeretném meghatározni a különbség, illetve a látszólagos azonosság pontjait Isten, valamint a hiedelemlények tekintetében. A legcélszerűbb út e meghatározáshoz a definíciókból eredő következtetéseken át vezet. Az első lépés tehát a hiedelemlények definíciójának feltárása, majd pedig – bármilyen észszerűtlenül is hangzik – Isten definiálása.

Az első problémába ezen a ponton ütközünk, mivel a hiedelemlényeknek nincs konszenzuális definíciója. Elsősorban leíró meghatározásokkal találkozunk, melyek külalakjukat, képességeiket, hatásaikat taglalják. Ugyanakkor az általános megközelítések mentén létrehozhatunk egy ad hoc definíciót, amely szerint a hiedelemlény egy olyan természetfeletti vagy átmeneti lény, mely a néphitben valamely korban kimutathatóan jelen volt, eredetmagyarázó, természetmagyarázó, csapásmagyarázó, érdekérvényesítő, védelmező vagy reguláló funkcióval.

Amennyiben ezzel a definícióval szeretnénk összevetni Isten meghatározását, hamar komoly falakba ütközve vehetjük észre, hogy neki sincs egyezményes meghatározása, és ez nem csupán a társtudományokra,² hanem magára a teológiára is igaz. Mindez ugyanakkor nem is lehet meglepő, hiszen a végtelen Istent a mi véges generatív grammatikánkkal matematikai és nyelvi értelemben is lehetetlen lenne meghatározni.

A hittudomány szintén zömében leíró modelleket használ, melynek példáját láthatjuk Konstantinápolyban, Niceában,³ Anselmusnál,⁴ vagy éppen Westminsterben,⁵ ahol hitvallásokba foglalva írták le őt. Amiben viszont a legtöbb szerző

² Dieter Haller: *Etnológia atlasz*. Athenaeum 2000, Budapest, 2007. 229.

³ Henry Denzinger: *The Sources of Catholic Dogma*. St. Louis, B. Herder Book Co., 1957. 3.

⁴ Montague Brown: Faith and Reason in Anselm. Two Models. *The Saint Anselm Journal* 2.1/2004. 10–21.

⁵ *The Westminster Confession*. Christian Education and Publications, Sydney, 2007.

egyért, az az, hogy Isten maga a transzcendencia.⁶ Ezen túlmenően azonban az olló rendkívüli mértékben nyílik. Rahner például a transzcendencia tapasztalataként írja le,⁷ míg Anselmus akként határozza meg, melynél nem létezhet semmi nagyobb,⁸ sőt Malinowski a társadalmat nevesíti Isten szubsztanciájaként.⁹ Ebből a néhány példából is jól látható, hogy milyen távolról próbálják a különböző gondolkodók Isten körvonalát megrajzolni.

Ez ugyanakkor álláspontom szerint nem is baj, hiszen amennyiben megpróbálnánk tisztán definitív módon közelíteni hozzá, akkor nagyon hamar Kant rideg valóságában¹⁰ találnánk magunkat, amely nyilvánvalóan csak zsákutca lehet, ha az élő Istent keressük. Ugyanakkor a másik lehetséges irány sem nyújt valódi segítséget, mely mentén empirikusan próbálunk közelíteni Istenhez, ezáltal áthárítva az ő valóságát csupán az emberi tapasztalatokra vagy érzékelésre – Feuerbach, Marx, Nietzsche vagy Freud érvrendszere szintén zsákutcába visz.

Nincs tehát megfelelő definíciós út, és ezt a hiányt egyes szerzők el is ismerik. Ilyen például az *Evangelical Dictionary of Theology*, amely úgy fogalmaz, hogy „Isten eszméjének szigorú meghatározása lehetetlen”.¹¹ Nagyra értékelhető az alázatos megközelítés, bár megjegyzendő, hogy Aquinói Tamás már csaknem 800 évvel korábban is hasonló következtetésre jutott, miszerint Istent semmi másra való hivatkozással nem lehet definiálni.¹²

Látható, hogy nincs konszenzuson alapuló definíciója sem Istennek, sem pedig a hiedeleményeknek. Ahhoz tehát, hogy mégis megoldást találjunk a kiindulási problémára, más megvilágításba kell helyeznünk a kérdést, mely csakis az ismeretszerzés nézőpontjából történhet.

⁶ Gál Ferenc: Isten. In: Diós István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* 5. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 384–388.

⁷ Karl Rahner, Herbert Vorgrimler: *Új teológiai szótár*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. 283–285.

⁸ St. Anselm: *Proslogium*. (Ford. Sidney Norton Deane.) CreateSpace Independent Publishing Platform, Ulverston, 2005. 9.

⁹ Bronislaw Malinowski: *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Beacon Press, Boston, 1948. 37.

¹⁰ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004.

¹¹ Walter A. Elwell (szerk.): *Evangelical Dictionary of Theology*. Baker Academic, Ada, 2001. 501.

¹² David S. Oderberg: *The Cosmological Argument in Chad Meister*. Szerk. Paul Copan. The Routledge Companion to Philosophy of Religion, Abingdon, Routledge, 2007. 341–350.

Az ismeretszerzés útvonala

A hittudomány számos esetben igényel adatokat, melyek megszerzésére nincsenek meg a megfelelő eszközei. Emiatt ilyen esetekben a kulturális antropológia, a néprajz vagy éppen a szociológia alkalmazott tudománya szolgálhat forrásként, mely produkálja számunkra a szükséges adatokat és értelmezési alapokat. Az adatok megbízhatósága és a teológia számára is elfogadható érvényességük tekintetében elsődleges fontosságú, hogy azok a megfelelő alapokon keletkezzenek.

Wittgenstein lefekteti, hogy Isten ismeretéhez valójában nem egy metafizikai lényt kell megismernünk, hanem egy életmóddal való kapcsolatát.¹³ És ez az a pont, ahol a legfontosabb kulcs rejlik: a népi vallásosság rétege, mely ténylegesen az Istenrel való életmódbeli kapcsolatot mutatja be. Nem a képzett teológus látását, hanem az átlagember gondolkodását és élményeit. A társtudományokat pedig ez érdekli.

Nem is lenne elvárható ezek művelőitől, hogy a Biblia legyen számukra a hiteles forrás, hiszen a Kijelentés nem adatokat, hanem tanításokat hordoz, míg az emberek mérhető hozzáállása a kérdéseikre megfelelő válaszokkal szolgál. Az exegézis helyett tehát adataikat interjúkon, kérdőíveken és kutatási módszertanuk függvényében egyéb empirikus csatornákon át szerzik, melyek forrása az átlagember gondolatvilága. Ez alapján készítik el a „fantomképet” Istenről, mely nem más, mint az emberek többségének képe róla. Tehát amennyiben a néprajz vagy az antropológia hiedelemlénynek látja Istent, akkor az legkevésbé sem az adott diszciplína hibája, hanem csupán egy leképezése a vallásos többség fejében élő istenképnek, mely eszerint általánosan nem más, mint egy segítő, védelmező lény.¹⁴

Ennek tükrében vizsgáljuk most meg, hogy miként lesz Istenből hiedelemlény az emberek többségének elméjében.

A besorolás oki tényezői

A kérdés a továbbiakban tehát immár nem az, hogy például egy antropológus miért tartja Istent hiedelemlénynek. A felvetés ennél sokkal húsba markolóbb, nevesítve, hogy a hívő ember miért tartja hiedelemlénynek Istent, még ha ezt explicit módon soha nem mondaná is ki.

A definíciók közt korábban megadtam egy ad hoc meghatározást a hiedelemlényekre, melynek jellemzői a következők voltak.

¹³ Ludwig Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trench, Trubner & Co., London, 1922.

¹⁴ Pócs Éva: Néphit. In: *Magyar Néprajz VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 544.

Természetfeletti tulajdonságok és képességek

Nem lehet kérdéses, hogy Isten rendelkezik ilyenekkel, a mindenütt jelenlététől a mindentudásán át a mindenhatóságáig. Ezeken belül is kiemelkedik néhány kifejezetten a hiedelemkéntre jellemző természetfeletti tulajdonság és képesség, melyek az alábbiak:

- Láthatatlanná válás (Dán 5,5 vs. boszorkány)¹⁵
- Hirtelen megjelenés (1Móz 12,7 vs. vízi démon)¹⁶
- Átváltozás (2Móz 3,2 vs. csordásfarkas)¹⁷
- Váratlan eltűnés (Lk 24,31 vs. prikulics)¹⁸
- Repülés (ApCsel 1,9 vs. ördögös kocsis)¹⁹
- Tüzes alakban való megjelenés (2Móz 13,21 vs. ördögszerető)²⁰
- Fényjelenség formájában való feltűnés (ApCsel 9,3 vs. lidérc)²¹

Érdemes ezeken kívül megsejteni, hogy Isten megfelel egy fontos további hiedelemként jellemzőnek, amely a természetfeletti térben és időben való létezés, illetve tevékenység. Ezt a kérdéskört a teológiai szakirodalom számos irányból megvilágította már.²²

Élő, létező lények

A definíció második pontja szerint a hiedelemkénteknek élő, valós formában kell létezniük. Ez azt jelenti, hogy valamely korban valamely népnek ténylegesen hinnie kellett a létezésükben. Ez a pont aligha kíván további magyarázatot vagy alátámasztást Isten tekintetében.

¹⁵ Hídvégi Lajos: Cegléd hiedelemvilága. In: Novák László (szerk.): *Hiedelmek, szokások az Alföldön II.* Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1992. 766.

¹⁶ Dobos Ilona: Néhány északkelet-magyarországi mondatípus. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni Hegyvidékről.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1981. 265.

¹⁷ Gönczi Ferenc: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.* Szabó Lipót Nyomdája, Kaposvár, 1914. 178.

¹⁸ Keszeg Vilmos: *Mezőségi hiedelmek.* Mentor, Marosvásárhely, 1999. 38.

¹⁹ Ferenczi Imre: Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése. *Ethnographia* 1957/LXVIII, 69.

²⁰ Takács György: *Kantéros, lüderc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák.* Magyar Napló, Budapest, 2004. 569.

²¹ Magyar Zoltán: *Torna megyei népmondák.* Osiris, Budapest, 2001. 536.

²² Gregory E. Ganssle, Paul Helm, Alan G. Padgett, William Lane Craig, Nicholas Wolterstorff: *God and Time. Four Views,* Lisle, IVP Academic, 2001.

Funkciók

A hiedelemlények néhány tipikus funkciót töltenek be, melyek Isten viszonylatában szintén megkerülhetetlenek:

- Eredetmagyarázó („Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött”)²³
- Természetmagyarázó („Szavával vihart támasztott”)²⁴
- Csapásmagyarázó („...betegséget és csapást is rád hoz majd”)²⁵
- Érdekérvényesítő („Nagy az ereje az igaz ember buzgó könyörgésének”)²⁶
- Védő („Oltalmam és pajzsom Te vagy”)²⁷
- Reguláló („Megbüntetem a világ gonoszságát, a bűnösök bűnét”)²⁸

Védekezési módok

A hiedelemlényekkel kapcsolatban a védekezés két legfontosabb alappillére a tabuk és a dologtiltások köre. Ezek a tilalmak arra szolgálnak, hogy védelmet nyújtsanak az adott lény csapásainak elszenvetésétől. A tabuk tekintetében elegendő csupán a háromszázhatvanöt ószövetségi tiltó parancsolatra gondolni, míg a dologtiltás is felfedezhető példaként a minden hívő számára jól ismert Tízparancsolat részét képező szombat megszentelésében.

Kielégítés és áldozatok

A hiedelemlények folyamatos kielégítést igényelnek, melyre fő jellemzőjüként is tekinthetünk. Mindez pedig határozottan megjelenik a bibliai történetek rendszeres áldozatbemutatásaiban, csakúgy, mint az eucharisztia népi gyakorlatában.

Szövetség

Amint a hiedelemlények egyik legfőbb jellemzője, úgy Istené is a vele való szövetség lehetősége és „intézménye”. Emberek sokasága kötött szövetséget az ördöggel, lidércekkel, boszorkányokkal, kincsrőz szellemekkel, vagy éppen vadléányokkal, miközben a teológia központi fogalma is épp ez, sőt ez a gyülekezeti cselekményekben is intenzíven kiábrázolódik, különösen karizmatikus körökben.

²³ Jn 1,3.

²⁴ Zsolt 107,25.

²⁵ 5Móz 28,61.

²⁶ Jak 5,16.

²⁷ Zsolt 119,114.

²⁸ Ézs 13,11.

A torzulás módja

A kapcsolódások többsége a hívő ember számára elsődlegesen ószövetségi eredetű, hiszen ezek lényegesen egyszerűbben illeszthetők a „paraszti teológiához”,²⁹ ám találunk újszövetségi példákat, valamint tanításon kívüli – például művészeti természetű – támpontokat is, hiszen a láthatatlant láthatóvá tevő szentábrázolások mindig is mélyen beleégtek az emberi lélekbe. Ilyen a varázspálcás Jézus esete, mely a késő ókorban gyakori megjelenítése volt az Úr csodáinak. Noha lényegtelennek tűnhet, hogy Jézus kezébe az alkotók egy varázspálcát adnak, például feltámasztásai végrehajtásához, mégis ez az apróság elsőprő jelentőséggel bír. Ebben a pillanatban ugyanis Isten már nem a mindenhatósága révén tesz csodákat, hanem alárendelődik egy mágikus struktúrának. Így az Isten, aki mindennek a fölérendeltje, alárendelt pozícióba kerül, hiedelemként degradálódik. Tehát az ábrázolások, akárcsak a „jeles napok” az egyházi évben, mind a valós értelmezés ellen dolgoznak.³⁰

De így működik a természetfeletti világunk megosztása is. Egy viszonylagosan stabil monoteizmusban (akár a kereszténységet, akár a judaizmust vizsgáljuk) a természetfeletti világot benépesítjük angyalokkal, démonokkal, a sáttánnal, sőt a korábbi halottkultusz megemelt státuszú holtjaival, akiket szentekként nevesítünk. Ezáltal pedig Istent egy olyan felsőbb világ urává tesszük, mely sokkal inkább egy kereszténység előtti vagy azzal párhuzamos pogány struktúrának lehetne a része,³¹ és ilyenként már törvényszerűen hiedelemként kell lennie.

A hétköznapi kegyesség részeként a transzszubsztanciáció tana, vagy éppen az erősen karizmatikus motívumok közt a kegyelmi ajándékok túlzott hangsúlyozása szintén torzítja a kérdéskör értelmezését. Ennek oka, hogy a természetfeletti hiedelemekkel kapcsolatban az ember úgy tesz, szert bizonyos képességekre, hogy velük szövetséget köt, és ezáltal ajándékba kapja a hatalmat, míg azért cserébe rendszeres áldozatokat mutat be.

²⁹ Luby Margit: *A parasztiélet rendje*. Nap Kiadó, Budapest, 2002. 167.

³⁰ Iancu Laura: *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2010.

³¹ Guy E. Swanson: *The birth of the gods. The origin of primitive beliefs*. University of Michigan Press, Michigan, 1960. 55.

Vallásból hiedelem

Hogy egy lényt mely kategóriába sorol egy tudományterület, az nagyban függ annak kontextusától. Ez a kérdéskör pedig immár leginkább a vallásantropológia és a kulturális antropológia kompetenciájába tartozik. A hit és a hiedelem közötti különbség gyakran mosódik el ekképpen. Sok szerző helyezkedik arra az álláspontra, hogy a hiedelmek épp akkor szűnnek meg hiedelemként létezni, amikor belőlük vallás válik. Ugyanakkor például Charles Stewart úgy véli, hogy a vallás nem más, mint a hiedelmek komplex és strukturált összessége.³²

A tudományos álláspontok változatossága mellett egy további komoly akadály a határvonal meghúzásában a népi vallásosságnak az a szemléletmódja, mely Isten démoni vonásait érinti. Herbert Haag a sátán szükségességét is eleve erre a problémakörre vezeti vissza, és valóban, az ember mindig is roppant nehezen küzdött meg azzal, hogy Istennek vannak bizonyos démoninak tetsző vonásai, amiket megfelelő teológiai háttér nélkül nem tud megmagyarázni.³³

Szintén a népi vallásosság oldaláról ad magyarázatot a vallás hiedelemmé válására Jézus kettős természete, mely összekapcsolódik a hiedelemlények egy speciális körével, az átmeneti lényekkel. Ezek olyan elemek a néphitben, melyek képesek az átváltozásra, vagy például a sírjukból való kikelésre. E lények tipikus példái az emberfarkasok, vagy akár a vámpírok populáris, a többség által valamelyest ismert képzetei.

Jézus pedig sok esetben igen komoly szimbolikus párhuzamot mutat e lényekkel. Ilyenre példa a Holddal, sőt kifejezetten az újholddal való kapcsolat. Az emberfarkas a filmművészeti alkotásokkal szemben legtöbbször újhold idején változik át, miközben hatalmas mennyiségét láthatjuk a Jézushoz szóló archaikus imádságoknak, a holdfóhászoknak, melyekben úgy szólítják meg őt, hogy „újhold új király”. Az emberfarkasok esetében azok visszaváltozása is jelentős, hiszen arra gyakori megoldás a sebek szerzése és a kenyér általi átváltoztatás, melyek egyértelműen megjelennek a Jézushoz kötődő liturgiában is.

Nagyon erős szimbolikus kapcsolat fedezhető fel a vámpír lények összefüggésében is, ahol megjelenik az átdöfés, valamint a sírból való átváltozott kikelés mozzanata. Hasonlóképp tapasztalható e lénytípusnál a romlatlan test kérdése. Egy holttest vizsgálata során az elsődleges terhelő bizonyíték annak vámpír létére

³² Charles Stewart: *Demons and the Devil. Moral Imagination in Modern Greek Culture*. Princeton University Press, New Jersey, 1991. 8.

³³ Herbert Haag: *Der Teufel im Judentum und Christentum. Saeculum* 34/3–4, Tübingen, 1983. 248–256.

a testének romlatlan mivolta volt. Amennyiben egy temetést követően megszapordtak a településen a megbetegedések, úgy az elhunytat exhumálták, és e jeleket keresték rajta,³⁴ mely jellemző összekapcsolja a hiedelemlény körvonalait akár Jézussal, akár az egyház avatott szentjeivel.

Az átmeneti lény kategóriába történő besorolásra mindemellett jó alapot biztosít, hogy a Bibliában számos helyen értelmezhető ekként egy-egy jelenség, mint például amikor Jézus megdicsőül, bemerítkezik, feltámad – tehát átváltozik.

Ezek a jelképi kapcsolódások mind azt sugallták a teológiaiag kevésbé képzett emberek számára, hogy valamiféle kapcsolatnak kell lennie Isten és a hiedelemlények lényei közt.

Meg kell jegyezmem továbbá, hogy az eucharisztia, vagy protestánsok esetében az úrvacsora önmagában is a mágikus kapcsolódást hordozza, az egyház akaratára ellenére. A katolikus változatban egyértelmű a „varázslat” értelmezése, hiszen a hívek „szeme láttára” változtatnak át, szöveges formula kíséretében, egy darab kenyeret hússá,³⁵ de reformátusok esetében is előfordul, hogy az úrvacsorai kenyeret épp e konnotáció miatt kilopják a templomból, mágikus célokra történő későbbi felhasználás céljából.³⁶ És ez a keresztény liturgia középpontjában álló rítus lesz az, ami végérvényesen összeköti az emberek tudatában Istent egy hiedelemlénnyel.

Mindezek után az összevetés terén az egyetlen hátralevő kérdéses pont, hogy miként tájékozódik a tudomány a hiedelemlényekről, valamint Istenről.

Műfaji gondolatok

Annak vizsgálata, hogy miként értesülnek a különböző diszciplínák az érintett lények, valamint Isten természetével kapcsolatban, szintén segíthet rávilágítani az összemosódás ismeretelméleti okaira.

Ha feltesszük a kérdést, hogy mire támaszkodik a néprajzi és antropológiai tájékozódás a hiedelemlények kapcsán, akkor a válasz az, hogy elsősorban népballadákra, népmondákra, népdalokra, népszokásokra, ráolvasásokra, archaikus imádságokra, valamint memoratokra (természetfeletti élmény személyes rögzítése). Ha ezután a kérdést a hittudomány szemszögéből vizsgáljuk Istennel kapcso-

³⁴ Richard M. Dorson: *Blood Stoppers and Bear Walkers. Folk Tales of Canadians, Lumberjacks and Indians*. Harvard University Press, Cambridge, 1972. 72–75.

³⁵ Hittani Kongregáció: *A katolikus egyház katekizmusának kompendiuma*. Szent István Társulat, Budapest, 2006. 105.

³⁶ Barna Gábor: Hiedelemalakok Hajdúböszörmény néphitében. In: *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 6*. Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény, 1987. 181.

latban, akkor válaszként az elbeszélések, evangéliumok, prófétai iratok, zsoltárok, levelek, apokaliptikus írások adódnak. Ugyanakkor a társtudományok az Istennel kapcsolatos ismereteket az eredetmondákból, apokrifekből, archaikus imádságokból, átkokból, áldásokból, káromkodásokból és természetesen a primer módon felvett narratívákból merítik.³⁷

Az látható a fentiekből, hogy az egyes műfaji elemek szinte tökéletesen megfeleltethetők egymásnak, tehát azonos csatornák folytatásaiként áramlanak tovább az információk a két közeg rétegei között. És noha például a néprajztudomány számára a Biblia sosem lesz adekvát forrás, mégis épp e forrás anyaga szivárogo be ismereteibe az egyes műfaji csatornákon keresztül, tehát a népi gondolkodás szűrőjén transzformálódva, így pedig a teológia által közvetített ismeret egy új percepciója csapódik le az empirikus kutatások eredményeiben.

E mechanizmus ismeretében tekintsük meg a döntés lehetséges szempontjait.

Tehát hiedelemlény vagy sem?

Ha a logika irányából szeretnénk megoldást találni, Christian Schütz gondolata, miszerint a nép sokszor pontosan meg nem fogalmazható módon keresi Istent,³⁸ komoly támpontként szolgálhat. Tehát a logika ekképpen elégtelen a kérdés megválaszolására, hiszen ha valamit nem tudunk konkrét mondatokba fogalmazni, akkor a homályos sejtések között logikai összefüggéseket és következtetéseket sem állapíthatunk meg.

A hittudomány oldaláról szemlélődve már lényegesen összetettebb a kérdés. Egyrészt a Biblia egyértelmű, hiszen semmilyen hermeneutikai módszerrel nem vonható le az a következtetés, hogy Isten hiedelemlény lenne. A népi szemléletben ugyanakkor az istenkép, illetve a kvázi-istendefiníció folyamatosan változik, időben, térben, felekezeti háttér vagy éppen életkor szerint, és e változásokat az egyházi tanítás, a személyes tapasztalatok, valamint az élmények együttesen alakítják. A hittudománynak pedig egyetlen ága van, amelyik igazán le tudja követni a változásokat: a gyakorlati teológia. Tehát ebből az irányból szükséges valamilyen módon megközelítést találnunk és a gyakorlati teológia szintjén beavatkoznunk.

A következőkben szeretném megvilágítani, hogy miként lehetséges ez.

³⁷ Pócs Éva: „Isten” szócikk. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 648–649.

³⁸ Christian Schütz: *A keresztény szellemiség lexikona*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 156.

Hogyan lehet Isten mégis hiedelemlény?

Noha a Kijelentés egyértelmű, mégis a társtudományok vizsgálatain lecsapódó információkból azt tapasztaljuk, hogy még hívő emberek számára is Isten igenis hiedelemlényként jelenik meg. Hogy ez miként lehetséges, arra számos interjú és kérdőív tanulsága világít rá, melyeket az alábbiakban foglalkoztatokba.

- ✦ Bálványosítás: bálványosítás alatt azokat az értelmezéseket értem, melyekben a Szentháromság valamely személyének súlya bármely irányba eltolódik.
- ✦ Tárgyak imádata: a tárgyak túldimenzionálása még a protestáns kegyességben sem példa nélküli, mellyel elsősorban a Biblia mint kézzelfogható könyv túlzásba vitt tiszteleteként találkozunk.
- ✦ Szertartások: a keresztség vagy az úrvacsora nyilvánvalóan rendkívüli fontosságú, ám mégsem lehet fontosabb a kegyelemnél.
- ✦ Szent helyek: csaknem minden felekezetnél megtaláljuk a templomhoz való intenzív kötődést³⁹ (korábbi protestáns ágendáskönyvekben szigorú kikötésként is alkalmazva).⁴⁰
- ✦ A büntető és jutalmazó alak: szintén a néprajztudomány mutat rá erre a jelenségre, például Pócs Éva szerint „Isten büntető szerepe számos tilalom megszegése esetén lehet ártalmas hatással az ember életére”.⁴¹
- ✦ Istent mint teremtményt: a Teremtő teremtményként való értelmezése nyilvánvalóan a hiedelemlény tartományába taszítja Istent, melynek legjellegzetesebb mutatói, amikor az interjúkban az Istenke, Jóisten vagy a Jézuska szavakat találjuk.
- ✦ Antropomorfizálás: véges logikánk természetesen nem birkózik meg Isten végtelenségével, ám a Howard Schwartz által meghatározott törvényszerűség rámutat arra, hogy minél több emberi tulajdonsággal és jellemvonással ruházzuk fel őt, annál közelebb kerül a mesebeli lények természetéhez.⁴²

³⁹ ApCsel 7,48.

⁴⁰ Sámorjai János: *Az helvetiai valláson levő ecclesiáknak egyházi ceremóniajokrol és rend tartásokról való könyvetske*. Brever Lörintz, Lőcse, 1636. 210.

⁴¹ Pócs Éva: Rajtunk is történt nagy csoda. Beszélgetések és elbeszélések a természetfeletről. In: Uő (szerk.): *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 308–309.

⁴² Howard Schwartz: Does God have a Body? The Problem of Metaphor and Literal Language in Biblical Interpretation. In: Tamar Kamionkowsky, Wonil Kim (eds): *Bodies, Embodiment, and Theology of the Hebrew Bible*. T & T Clark, New York, 2010. 203–219.

- ♦ Isten mint tilalomfa: a valláspedagógia jelenkorban is zajló fordulata előtt generációk nőttek fel úgy, hogy a Tízparancsolat képezte az Istenről való ismeretszerzésük alapját. Tehát számukra Isten személye az akciókról és reakciókról szól. Eközben valójában Isten a Krisztusban megnyilvánuló kegyelem alanya, még ha ennek értelmezése erőfeszítéseket is kíván.
- ♦ Mágiára épülő egyházi gyakorlatok: egyházi gyakorlatunk számos esetben mágiára épül. Példa lehet erre minden olyan eset, amikor a misztérium helyett misztikumná tesszük az úrvacsorát. Ezt erősítik továbbá egyes konkrét mágikus gyakorlatok, mint például az ortodox pap rontási rítusai, Isten segítségének igénybevételével. Ugyanakkor nem tagadható, hogy így működünk. Az ember számára nem az élet az elsődleges fontosságú, hanem a kézzelfogható hatalom, amelyet az életében tapasztal.⁴³
- ♦ Isten mint kívánságteljesítő szellemlény: bár nagy az ereje az igaz ember buzgó könyörgésének, de mégis, amikor az Úr szerepe a hívő ember életében elsődlegesen a kívánságok teljesítésére vonatkozik, akkor általánosan tapasztalható a hiedelemként értelmező felfogás.

Összegző gondolatok

Amennyiben célunk az, hogy az érintett tudományágak másképp vélekedjenek a Szentháromság egy Istenről, akkor az ehhez elvezető egyetlen út, ha a tanításunk fókuszja finoman változik. Meglátásaimmal e változáshoz terveztem szempontokat adni, miközben értelmeztem azt a mechanizmust, mely révén Istenről kialakul egy kép a néprajz és a kulturális antropológia diszciplínájában.

Rudolf Otto meghatározásában az istenismeretben a tiszta területet egy irracionális jellegű sötét szféra veszi körül.⁴⁴ E szféra teszi alkalmassá az elmét a hiedelemelemek általi átítatottság révén a sokszor felfoghatatlan isteni cselekvéseknél racionálisabban magyarázható struktúrák befogadására.

A társtudományok álláspontja ezáltal semmiképpen sem az ő bűnük. Sőt, hálásnak kell lennünk az indikátor szerepük miatt, ami objektíven mutatja be számunkra, hogy a tanításunk miként jelenik meg egy átlagos hívő elméjében, vagy még inkább szívében. Ha pedig szeretnénk megváltoztatni a társtudományok álláspontját e tekintetben, akkor ennek értelmében ezt kizárólag egy precízebb di-

⁴³ Gerardus van der Leeuw: *A vallás fenomenológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 140–149.

⁴⁴ Rudolf Otto: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 80.

daktikával, a gyakorlati teológia és azon belül is a valláspedagógia új paradigmáinak „tesztelésével” érhetjük el. Mindebben pedig indikátorként elengedhetetlen a társtudományok ernyőjén leképeződő népi vallásosság rendszeres vizsgálata – ezzel talán hozzájárulhatunk ahhoz, hogy az átlagember gondolatai mindinkább áttolódjanak a sötét szférából Isten életének tiszta területére.